

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Меглена Иванова Златкова

ПУ «Паисий Хилендарски»

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор' в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата докторска програма *Етнология*

Автор: Зорница Георгиева Пранджева

Тема: „Религията като фактор в културните взаимодействия в градска среда (по примера на гр. Пловдив)“

Научен ръководител: проф. днк Мария Антонова Шнитер, ПУ „Паисий Хилендарски“

Със заповед № Р33-6522 от 17. 12. 2018 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Религията като фактор в културните взаимодействия в градска среда (по примера на гр. Пловдив)“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование, 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма по Етнология

Автор на дисертационния труд е Зорница Георгиева Пранджева – докторантка в редовна форма на обучение към катедра «Етнология» с научен ръководител проф. днк Мария Антонова Шнитер, ПУ „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

Представеният от докторантката комплект материали на хартиен носител е в съответствие с чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, като са включени всички необходими документи, а именно: молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;

- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’)
- заповеди за записване в докторантура;
- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността с успех отличен б, както и протоколи от б изпита от обучението на докторанта;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;

- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет;

Докторантката е приложила 6 броя статии, от които 3 публикувани и 3 предадени за печат (приложени са текстовете и служебни бележки от издателите) в сборници, издадени в България.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Зорница Георгиева Пранджева е зачислена като редовен докторант със заповед на Ректора на ПУ „Паисий Хилендарски“ от 09. 02. 2015 г. и завърши дисертационния си труд в рамките на четири години Като докторант към катедра „Етнология“ тя изпълнява всички задачи от Индивидуалния си план като научно-изследователска, преподавателска и административна дейност, участва в множество научни форуми и проекти и подготвя и предава за печат няколко публикации. Познавам докторантката още от бакалавърското ѝ образование по етнология (2004 – 2008 г.). Те беше активна студентка със задълбочен интерес към научно изследване и теренна работа. В периода 2008 – 2011 г. тя последователно завършва три магистратури: 1. Педагогика на обучението по Физическо възпитание. 2. Педагогическо взаимодействие в подготвителна група и подготвителен клас. 3. Управление на човешките ресурси. През 2013 г. Зорница Пранджева завършва и четвъртото си магистърско образование в програмата по Етнология: общности, идентичности, култура към катедра Етнология и още с магистърската си дипломна работа се насочва към проблематиката на религията като фактор в културните взаимодействия. По време на редовната си докторантура тя се включваше активно и в научния, и образователен живот на катедра Етнология.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Избраната тема на дисертацията насочва към локалните измерения на глобални феномени като урбанизацията и религиозния живот в градовете, чрез изследване на четири конкретни религиозни (и етнични) общности в Пловдив, които са в малцинствена позиция, спрямо мнозинството (етническо и религиозно) в България. Безспорно едно етнологично изследване на живота на религиозните общности и преживяването на религиозното от членовете на тези общности има не само научен принос в разбирането на тези феномени в тяхната актуалност и локалност, но резултатите могат да се приложат и при изграждане на политики и стратегии за градско планиране и общностно религиозно разнообразие.

Дисертационният труд си поставя за цел да отговори на въпроса: „По какъв начин си взаимодействат – свързват и влияят – религията и градската среда в конструирането на общностната самоопределеност и ежедневието на индивида...“ (стр. 14). Докторантката определя дисертационното си изследване като „опит да се открият онези рационалности за религиозната общност, които организират градското пространство и го трансформират в „свое“ (стр. 14). Именно детайлното етнологично теренно изследване прави възможно разбирането на религиозните феномени и стратегиите и начините на религиозно (само) идентифициране на модерния и постмодерния човек, който обитава градското пространство. Задачите на дисертационния труд, дефинирани като: „да се фиксират (открият и маркират) онези места в градското пространство, които играят роля на маркери, поддържащи общностната памет и локална идентичност, и които символно се остойностяват от религиозните формирания“ и да се изследва „изграждането на градския образ на

религиозната общност“ (стр. 14) обогатяват с нови знания изследванията от областта на етнология на религията в България – област, в която катедра Етнология има утвърдена научна школа.

4. Познаване на проблема

Зорница Пранджева навлиза в (поне) три тематични области, които изискват много усилия за очертаване на полето на изследването ѝ – изследване на религията, изследване на града и изследване на общностите. Докторантката познава в много висока степен постиженията в тези области в България и чужбина и успява да съвмести теоретични подходи на различни автори, за да изгради своя гледна точка. Изворите и научната литература са представени коректно като някои от тях са критически осмислени. Списъкът с използваната литература съдържа 176 заглавия, от които 19 са обособени като извори, 119 заглавия на български език, 17 на латиница и 21 интернет ресурса.

Давам си сметка че, като всеки първи опит за голямо и цялостно изследване, и тук има рефериране на идеи или подходи на автори, които след това не се използват в изследването, нито в изграждането на теоретичния модел. Например Робърт Редфийлд, Юрген Хабермас, Луис Уърт и др., са споменати, но не са включени в библиографията.

5. Методика на изследването

Дисертационният труд е резултат от теренно етноложко изследване и е плод на дългогодишен интерес и изследователски търсения на докторантката в областта на етнологията на религията. За да отговори на основния си изследователски въпрос и да изпълни целта и задачите на дисертацията си, тя използва класически етноложки методи, съобразени със спецификата на терена. Методите за събиране на информация са: плътно етнографско описание, структурирани и неструктурирани интервюта; наблюдение; аудио- и –фото заснемане; картографиране, които ѝ позволяват да направи анализ и да изведе релевантни изводи. Проведени, обработени и приложени са части от 38 структурирани интервюта с представители на четири религиозни общности, като най-многобройни са те за католическата и протестантската група. Докторантката коректно подчертава и ограниченията на метода в подобно изследване, а именно, че то е моментна снимка на градската ситуация в Пловдив от началото на 21 век. За да разбере по-добре изследваните общности в контекста на Пловдив, тя прави и исторически справки по литература за динамиката в развитието и заселването на тези общности в града, като подчертава, че те винаги са във взаимодействие с различни мнозинства и помежду си. Високо оценявам и направените множество наблюдения на всекидневния и празничен живот в публичните и/или храмови пространства, на религиозните общности, което уплътнява материала за анализ в дисертационния труд.

Освен методи за събиране на информацията, Зорница Пранджева прилага и няколко метода на анализ на текстове, интернет източници, анализира визуални данни и съставя карти на местата на религиозните общности в града в синхронен и диахронен план. Всички обработени материали докторантката прилага в приложение, което прави възможно верифицирането на изводите ѝ.

Разработената и приложена методология е позволила успешното провеждане на изследването и анализа и обобщенията в дисертационния труд.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, библиография, списък с данни за информаторите и приложения. Основният текст е 321 стр. Интеграционна част към дисертацията е и приложението (разположено на 134 стр.), което съдържа 12 карти, снимки, дешифрирани части от интервюта.

В Увода Зорница Пранджева набелязва актуалността на проблематиката и обосновава интереса и подхода си към нея. В първата глава „Теоретична рамка на изследването“ докторантката последователно развива изследователския си въпрос и задачи, работните хипотези, обособява предмета и обекта на изследването и избраната методология. Обоснована е и структурата на изследването. В условно наречената от мен втора част на първа глава са реферирани основните термини и понятия, очертаващи полето на изследването – религия, общности и идентичности, град, културни взаимодействия. В резултат от прегледа на теоретични концепции и подходи, докторантката извежда свой модел за религиозна общност (основаващ се в голяма степен на модела на Т. Ив. Живков), за град и конфесионална принадлежност. Макар и да обосновава как ще разбира взаимодействието в градска среда, а именно като взаимодействие на индивида вътре в религиозната общност и извън нея, смятам, че именно заявеното „взаимодействие“ в градска среда, за което религията е фактор не е достатъчно добре разработено и убедително изследвано и анализирано. Повече внимание към изработването на теоретичната рамка и дефиниране на **културното** взаимодействие би спомогнало изследването по-експлицитно да покаже как се случва то в града през и чрез културата. Феномени като икономически връзки – намиране на работа или смесени бракове не се проявяват само в градска среда.

Втората глава, според мен е най-приносната, а и най-добре разработената в дисертацията. Наречена е „Християнските неправославни общности в Пловдив“, но на практика включва само част от протестантските общности в града и католическата общност, в т.ч. и униатите. Изключени от текста са ромите-евангелисти.

В тази глава подходът към християнските неправославни общности е след историческо и пространствено контекстуализиране да бъдат представени двете общности. Докторантката следва класическия подход при изучаването и представянето на религиозна общност като започва с институцията на църквата. В случая основен акцент е поставен върху апостолската църква „Живот чрез Христа“ и католическата църква „Света Богородица Лурдска“. Тези топоси са централни за общностите, но маргинални за макросредата, не само в смисъла на религиозни малцинства, но и като разположени в два градски квартала извън градския център.

Двете подчасти на втора глава следват аналогична структура, която последователно анализира символното конструиране на религиозните общности, споделеното идентифициране и самоидентифициране чрез религията, отграничаването от другите, брачните стратегии като идентификационни стратегии и механизми за (въз)производство на общностите, животът на членовете на общността извън църквата и празника – професионалната им реализация, свободното време др.

При протестантската общност докторантката детайлно анализира един неизследван аспект от религиозния живот и начин на идентификация на членовете в общността, а именно – ролята на жената и джендър разделението на различни задължения в публичния и личния общностен живот.

Приносно при изследването и на двете общности е анализът на икономическите връзки, които се основават на религиозно братство между членовете и превръщането на символния капитал (каквото е религията по терминологията на Пиер Бурдийо, която Зорница използва донякъде) в икономически. Друг аспект от анализа ѝ е конвертирането на религиозната идентичност (символен капитал) в социален капитал чрез анализ на формите на социалност, свързани с дарообмена – благотворителност, взаимопомощ и др. Освен вътрешногруповите взаимодействия, Зорница Пранджева изследва и анализира конструирането на другостта и отношението „ние“ и „те“ чрез феномена на религиозната конверсия и прекрачването на границите – един сложен теоретичен проблем, който тя успява успешно да анализира въз основа на житейски разкази на събеседниците ѝ и да представи гледната точка на индивида.

Третата глава „Етноконфесионални общности в Пловдив“ е структурирана по аналогичен на втората начин, но представя общността на арменците и тази на евреите. Обединяващият критерий тук е, че те са етно-конфесионални общности и религията е основен фактор в (само) идентификацията им. Докторантката не включва в тази глава друга много значима общност – тази на мюсюлманите, която обединява различни етнически групи. В тази част изследването и анализът следват утвърдената в етнологката традиция модел за представяне на тези две общности като общност в диаспора – исторически сведения за заселване в сегашните български земи и в частност в Пловдив, създаване и функциониране на техните институции, общостен публичен живот в храмовете и културните домове, асоциациите и отношенията с мнозинството, преживяване на различието и сходството чрез границите между „ние“ и „те“ и др. Докторантката се позовава на значими разработки и за еврейската, и за арменската общност, като обогатява вече направените анализи със свои теренни наблюдения и разкази на събеседници. В обобщение тя очертава сходни модели на съществуване на етнорелигиозни малцинствени общности в Пловдив чрез механизмите на предаване на памет, семейната институция, празничния живот.

Заключението по-скоро обобщава направените изводи в отделните глави и очертава модела на културни взаимодействия на религиозния индивид в градската среда вътре в своята религиозна общност и извън нея, но не и между общностите. Тези взаимодействия Зорница Пранджева нарича тактики на религиозно разпространение, които ориентират индивида в многообразието от разграничавания между „ние“ и „те“ и прекрачване на границите на и чрез религията.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Дисертационното изследване на Зорница Пранджева е първото, което навлиза в полето на културни взаимодействия между четири религиозни и етноконфесионални общности в град Пловдив. Докторантката изгражда модел на религиозна идентификация, който е приложен последователно към протестанти, католици и униати, арменци и евреи. Дисертацията обогатява с нови теренни данни, анализ и интерпретация на проблемите, свързани с религията като фактор за общностите на католици и протестанти в града и надгражда изследванията на общностите на арменци и евреи. Дисертацията помага за разбирането на стратегиите за социални взаимодействия на религиозния човек за запазване на идентичността от позицията на малцинството, спрямо религиозно и/или етническо

мнозинство. Взаимоотношения, които ще стават все по-актуални във века на мобилните хора, разпадащите се тотални цялости и завръщане на религиозното и общността.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Публикациите по темата на дисертацията са шест статии, които отразяват аспекти от изследването и показват научното израстване на докторантката по времето на редовния ѝ срок на обучение. Статиите са в сборници, свързани с тематиката и са неин оригинален принос. Освен публикациите, доказателство за активността на докторантката е участието ѝ в шест национални и международни научни конференции, на които тя представя резултати и анализ на изследването си пред специализирана публика.

9. Лично участие на докторантката

Познавам работата на Зорница още от студентските ѝ години и се радвам, че тя реализира идеите си, както и знанията и уменията, придобити от цялостното ѝ обучение, в този дисертационен труд. Изследването и текстът са изцяло авторова заслуга.

10. Автореферат

Авторефератът коректно отразява съдържанието на дисертационния труд.

11. Критични забележки и препоръки

Въпреки безспорните заслуги и приноси на дисертацията, като всеки първи опит за цялостно изследване върху един толкова сложен проблем, в него са останали някои пропуски. Повече от забележките си имах възможност да изкажа на вътрешното обсъждане и виждам, че са Зорница се е съобразила с тях в окончателния си текст. За съжаление, все още има реферирани идеи на автори, които не са развити и не са цитирани. Все още има известен дисбаланс между втора и трета глава в съдържателно и аналитично отношение.

От гледна точка на заявената цел, която е в съответствие със заглавието на дисертацията, все още не е достатъчно анализирано **културното** взаимодействие на религиозните общности в града, а общностите са представени по-скоро сами за себе си.

Бих задала и въпрос: „Как е осъществена интердисциплинарността на изследването, тъй като от текста не ми стана ясно с кои други дисциплини етнологията се преплита и как това се е случило в методологично и теоретично отношение в изследването?“

12. Лични впечатления

Докторант Зорница Пранджева е един млад изследовател със задълбочени и дълготрайни интереси в избраната от нея научна област. Тя притежава етнологка чувствителност към терена и умения за провеждане на емпирични изследвания. Бих подчертала нейната последователност при постигането на задачите и довършването на всичките си проекти до успешен край. Тя развива свои оригинални идеи, които успява да вплете в цялостни изследвания, спазвайки етичните и научни критерии. Освен индивидуалната ѝ работа по дисертацията, тя беше една от най-активните ни студентки и докторантки, която израстване не само в научно, но и в личностно отношение. Натрупа

преподавателски опит и в университетските зали, и в класните стаи на началното училище, където работи от няколко години, което развива допълнително диалогичността ѝ и умението ѝ да изразява мислите и идеите си пред публика.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Както вече споменах дисертационното изследването на Зорница Пранджева е новаторско в много отношения, основава се на богат теренен материал, картографиране на топосите на религиозните общности, сведения за тях и бих препоръчала след преработка трудът да стане достъпен за по-широка публика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Философско-исторически факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Зорница Георгиева Пранджева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Етнология като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’** на Зорница Георгиева Пранджева в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма по Етнология.

05. 02. 2019 г.

Рецензент:

(доц. д-р Меглена Иванова Златкова)